

Johan Derk van der Capellen, de aartsvader van de Nederlandse democratie

Appeltern, 24 februari 2019, Joep van den Brink

1. Over mij

Ik ben Joep van den Brink, qua opleiding werktuigbouwer en planoloog. Géén geschiedkundige. Mijn belangstelling voor geschiedenis is ontloken toen we naar Appeltern verhuisden, een plek doordeesemd van geschiedenis. Toen ik in de geschiedenis van Appeltern dook stuitte ik meteen op Johan Derk van der Capellen en zijn rol bij het stichten van de democratie in Nederland. Johan Derk is een fascinerende figuur wiens betekenis nog steeds onderbelicht is gebleven.

2. Onderwerp

Deze lezing gaat over de rol van Johan) Derk bij de invoering van de democratie in Nederland. Ik begin met een kenschets van de tijd waarin zich dit afspeelde, de 18^e eeuw, de eeuw van de verlichting. Vervolgens geef ik een korte biografie van Johan Derk. Daarna vertel ik over zijn inspiratiebronnen en zijn betekenis om af te sluiten met de verbinding tussen zijn werk en het moderne Nederland van nu.*

**) Johan Derk van der Capellen, dat is de spelling zoals hij die zelf aanhoudt.*

3. Korte kenschets van de tijd; De verlichting (1650 – 1800)

Het is moeilijk om het belang van de verlichting te overschatten. De grondslagen van de samenleving en de staatsinrichting werden opnieuw overdacht en fundamenteel gewijzigd, met verstreckende gevolgen tot in onze tijd en voor ons dagelijks leven.

In de tijd vóór de verlichting gingen mensen er van uit dat de wereld door God is geschapen en dat wereld dus wordt geregeerd door de goddelijke wet. De wereld is zoals die is en er valt niets aan te begrijpen.

Halverwege de 17^e eeuw wordt dat uitgangspunt ter discussie gesteld. De notie ontstaat dat de wereld geregeerd wordt door natuurwetten die begrepen kunnen worden met behulp van de rede.

Nederlanders namen actief deel aan die discussie. Spinoza (1632 – 1677) is een van de grondleggers van het nieuwe verlichtingsdenken en de eerste moderne filosoof. Descartes, de grondlegger van de filosofie van de verlichting woonde twintig jaar (1628 – 1649) in Nederland vanwege de intellectuele vrijheid en het open klimaat in ons land. Niet voor niets gaf Diderot zijn eerste filosofische werk (*Pensees Philosophiques*, 1746) uit in Nederland.

Ook op politiek vlak speelde Nederland een sleutelrol. De gebroeders Johan en Pieter la Court (1622 – 1660) polemiseerden al in de 17^e eeuw over volkssoevereiniteit en democratie. Zij ageerden in pamfletten actief tegen de macht van de stadhouders. Kortom Nederland was een belangrijk centrum van debat en publicaties over de denkbeelden van de verlichting. Daarbij kwamen revolutionaire ideeën over democratie en de inrichting van een democratische staat op. In enkele landen, zoals Zwitserland en IJsland was er al een begin van democratie en ook de Republiek der Zeven Provinciën was een staat waarin de macht decentraal geregeld was en waar er sprake was van aanzienlijke invloed van (rijke)burgers op het bestuur. Polderen deden we in Nederland al eeuwen en de waterschappen worden wel genoemd als vroege vormen van lokale democratie.

4. Het gezag

Tijdens de verlichting wordt het erfelijke van God gegeven koningschap ter discussie gesteld. Het begrip volkssoevereiniteit, dat macht ontleend behoort te worden aan het volk, gaat een centrale rol spelen bij de discussie over de staatsinrichting. Een flink deel van die discussie over de staatsinrichting speelt zich in Nederland af. Spinoza en ook de gebroeders La Court spelen daarbij een belangrijke rol. Spinoza gebruikt de rede bij het bedenken van de ideale staat. In zijn *Staatkundige Verhandelingen* van 1677 noemt hij de democratie als de enige goede staatsvorm. Het begrip ‘volkssoevereiniteit’ stamt uit het Nederland van de 17^e eeuw.

In de preambule bij de verklaring van de ‘Rechten van den Mensch en den Burger’ die in 1795 verschijnt als grondslag voor de Bataafsche Republiek is het beginsel van volkssoevereiniteit gekozen als uitgangspunt:

DE RECHTEN VAN DEN MENSCHEN VAN DEN BURGERS.
ARTICUL I.
HET EERSTE JAAR DER NATAALSCHEN VRIJHEID.

Alle Menschen worden met gelijke Rechten geboren en deze Natuurlijke Rechten kunnen hun niet ontnomen worden.

II.
Deze Rechten bestaan in Gelijkheid, Vrijheid, Veiligheid, Eigendom en Tegenstand aan Onderdrukking.

III.
De Vrijheid is de magt welke aan ieder Mensch toekomt om te mogen doen al het gene anderen in hunne Rechten niet schort; de Natuurlijke bepaling der Vrijheid bestaat derhalven in deze stelling: DOE NIET AAN ANDEREN HET GENE GY NIMT WILT DAT AAN U ONSCHIEDEN.

IV.
Het is dus ieder geoorloofd zijne gragdien en gevoelens aan anderen het zij door middel van de Drukpers, of openlijk ander wijze, te openbaaren.

V.
Ieder Mensch heeft het Recht om God zodanig te dienen als hij wil, zonder daarin, openlijk of heimelijk, gedwongen te kunnen worden.

VI.
De Veiligheid bestaat in de zekerheid van door anderen niet geschoor te zullen worden in het uitoefenen van zijne Rechten, noch in het vreedzaam brast van wetlig verkregene eigenschappen.

VII.
Ieder moet stem hebben in de Wetgevende Vergadering der geheele Maatschappij; het zij persoonlijk, het zij door eene, bij hem mede gekozen, Vertegenwoordiging.

VIII.
Het oogmerk van alle Burgerlijke Maatschappijen moet zijn, om aan de Menschen het vreedzaam genot van hunne Natuurlijke Rechten te verzekeren.

IX.
De Natuurlijke Vrijheid van alles te mogen doen wat anderen in hunne Rechten niet schort, kan nimmer verhinderd worden, dan wanneer het oogmerk der Burgerlijke Maatschappij zulke volstrektelijk vordert.

DE WET.

ARTICUL II.
Diergelijke bepalingen der Natuurlijke Vrijheid mogen niet gemaakt worden, dan door het Volk, of des zelfs Vertegenwoordigers.

X.
Niemand kan derhalven verplicht worden iets van zijne bijzondere eigenschappen aan het algemeen te moeten afstaan, of opofferen; zonder dat zulke door den wil des Volkes, of van des zelfs Représentanten, uitdrukkelijk bepaald zij, en naa eene voorafgegaane schiedvergadering.

XI.
De Wet is de vrij en plegtig uitdrukking van den algemeenen wil; zij is voor allen gelijk, het zij om te straffen, het zij om te beloonen.

XII.
Niemand mag gerechtelijk beschuldigd, gearrest, verd, en gevangen gezeet worden, dan in zodanige gevallen en volgens de zodanige formaliteiten als welke, door de Wet zelve, te vooren bepaald zijn.

XIII.
Ingevalle het noodzakelijk geoordeeld wordt te paand gevangen te nemen, mag een ieder niet strenger behandeld worden, dan volstrekt noodig is om zig van zijn persoon te verzekeren.

XIV.
Daar alle Menschen gelijk zijn, zijn zij ook alle verkeerbaar tot alle Ampten en Bedieningen, zonder eenige andere redenen van voorkeur dan die van deugden en bekwaamheden.

XV.
Een iegelijk heeft het Recht om van ieder Amptenaar van het publiek bestuur, rekening en verantwoording van des zelfs bewind te helpen afvoeren.

XVI.
In het Recht van ieder Burger om zijne belangen in te brengen bij hun, aan welke de publieke magt toevertrouwd is, kan nooit de geringste bepaling gemaakt worden.

XVII.
De Souvereiniteit beruht bij het gehele Volk en geen gedeelte des zelfs kan zich de zelve aanschrijven.

XVIII.
Het volk heeft, ten allen tijde, het recht om zijne Regeeringsvorm te veranderen te verbeteren of eenen geheel anderen te verkiezen.

EXTRA.
DE WET VAN DE NEDERLANDSEHE GRONDWET VAN 1815.

De Grondwet is de basis van het recht en de plicht van den Burger.

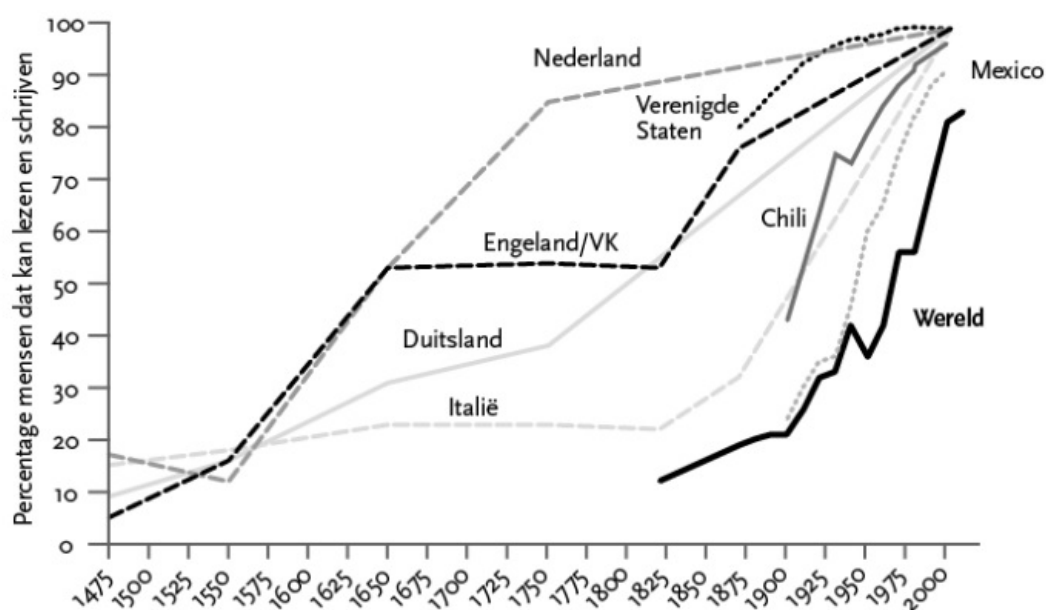
De Grondwet is de basis van het recht en de plicht van den Burger.

1795

5. Het Nederland van de 17^e en de 18^e eeuw; De Republiek der Zeven Provinciën

Waarom speelde Nederland zo'n prominente rol bij de verlichting? Enkele factoren die daaraan hebben bijgedragen:

- Een factor werd eerder al genoemd; de relatief grote geestelijke vrijheid in het Nederland. De Republiek der zeven provinciën was een handelsnatie. Wil je in de handel succesvol zijn dan moet je kunnen omgaan met vreemdelingen, en geen aanstoot nemen aan hun vreemde gebruiken en rare ideeën.
- De Nederlandse republiek was een burgerlijke staat met een republikeinse traditie van een gezamenlijk bestuur waarin veel mensen participeerden en waarin in overleg tot besluitvorming gekomen wordt. De Stadhouder had geen bestuurlijke functie, hij was slechts opperbevelhebber.
- Publieke discussie was in Nederland gebruikelijk. Er verschenen kranten en pamfletten waarin nieuwe soms revolutionaire ideeën geuit werden (1618, 'Courante uit Italië, Duitsland e.a'. Een krant die bedoeld was om handelaren te helpen de omstandigheden in het buitenland te begrijpen. 1656 'Oprechte Haarlemse courant', 1756 Leeuwarder Courant, de oudste nog bestaande courant in Nederland). De facto was er een aanzienlijke vrijheid van drukpers waarvan door pamflettisten als de gebroeders La Court en door revolutionaire denkers als Descartes, Spinoza en Diderot gretig gebruik gemaakt werd.
- Doordat Nederland een federatie van zelfstandige provincies was, bestond er nauwelijks een centrale overheid en was er geen sprake van een sterk centraal gezag met een daaraan gekoppeld repressieapparaat (politie, geheime dienst).
- De mate van geletterdheid in Nederland, ook onder vrouwen, was uniek in de wereld. (Bron: Verlichting nu!. Steven Pinker). De reformatie heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld. Iedereen moest immers de bijbel kunnen lezen.

Figuur 16-1: geletterdheid, 1475-2010

6. Korte biografie JdC

In 1741, midden in die roerige tijd, waarin alle zekerheden ter discussie staan en opnieuw overdacht worden, wordt Johan Derk van der Capellen tot den Pol geboren in het huis van zijn grootvader van moederskant in Tiel.

Zijn vader, Frederik Jacob Derk van der Capellen en zijn moeder Anna Elisabeth van Bassenn behoorden tot de uit het oosten van Gelderland (omgeving Zutphen) stammende lagere adel. Zijn vader was majoor van de infanterie en daardoor veel op reis. Verder was hij de Heer van Appeltern en in die kwaliteit ambtsman en dijkgraaf van Maas en Waal.

Grootvader van Bassenn was als burgemeester van Arnhem een vooruitstrevend bestuurder behorend tot de 'Nieuwe Plooi', die burgers invloed gaf op het bestuur van de stad. Dat leidde tot zijn afzetting en verbanning naar Tiel.

Johan Derk is opgegroeid in het huis van zijn grootvader, die vanwege de afwezigheid van zijn vader waarschijnlijk een belangrijke rol speelde bij zijn opvoeding. Zijn grootvader overlijdt in 1751. (Grootmoeder Ermgard was al in 1739, voor de geboorte van Johan Derk, overleden en begraven te Appeltern). Vader, inmiddels weduwnaar, verhuist in 1761 naar Appeltern.

Tussen 1752 en 1758 volgde Johan Derk de lessen aan de Latijnsche school in Den Bosch. Daar heeft hij zeker Latijn geleerd, want dat was het belangrijkste vak om je voor te bereiden op een universitaire vervolgstudie. Aan de universiteit waren alle colleges in het Latijn. Frans kende hij mogelijk van huis uit, want de voertaal van de adel was in die tijd Frans. Ergens heeft hij ook Engels geleerd, want enkele jaren later correspondeert hij ook in die taal.

In 1758, het jaar waarin zijn moeder overlijdt, gaat Johan Derk rechten studeren aan de Universiteit van Utrecht, waar hij tot 1763 lessen heeft gevolgd zonder echter ingeschreven te staan of examen te doen. Uit die periode stammen waarschijnlijk een aantal van zijn contacten met latere patriotten zoals Francois van der Kemp, Pieter Vreede en de Friese patriot Coert Lambertus van Beyma. Robert Jasper van der Capellen tot den Marsch kende hij waarschijnlijk eerder al via zijn familie, maar tijdens hun studietijd heeft hun contact zich verdiept en zijn ze boezemvrienden geworden.

In 1763 trekt zijn vader zijn toelage in en vertrekt hij uit Utrecht naar het oosten van Gelderland en Overijssel waar een aantal familieleden woont. Van 1763 tot 1766 is hij een 'wandelende jonker' die van familielid naar familielid trekt en daar langdurig logeert. Slechts af en toe is hij te Appeltern bij zijn vader. In die periode maakt hij kennis met zijn latere vrouw, Hillegonda Anna Bentink.

In 1766 trouwt Johan Derk en trekt het jonge echtpaar in bij zijn schoonmoeder in het Huis Wittenstein nabij Kamperveen ten westen van Zwolle. Het jaar erop, in 1767, wordt in dat huis zijn dochter Anna Elisabeth (Betje) geboren. Het jaar erop krijgen ze een zoon die kort na de geboorte overlijdt.

Huis Wittenstein.

Vanaf datzelfde jaar, 1766, probeert hij als ridder toegelaten te worden tot de Provinciale Staten van Overijssel. Provinciale Staten waren toentertijd het hoogste bestuursorgaan. Nederland was een federatie van zeven onafhankelijke provincies. De Staten generaal bestonden uit vertegenwoordigers van deze zeven provincies en alle besluiten van de Staten Generaal behoefden de instemming van alle provinciebesturen. Hij wil de staten gebruiken als forum voor zijn politieke ideeën. Hij voldoet formeel niet aan de toelatingseisen, maar met steun van Willem V de stadhouder wordt hij uiteindelijk in 1772 toch lid van de Provinciale Staten. Daar zou Willem V nog heel veel spijt van krijgen.

Al die tijd leeft Johan Derk kennelijk van een toelage van zijn vader, of mogelijk een uitkering uit het erfdeel van zijn grootvader. Hij klaagt erover dat hij moet rondkomen van slechts 1400 gulden per jaar. Omgerekend is dat nu ca 40.000 euro, geen gering bedrag als je er niets voor hoeft te doen.

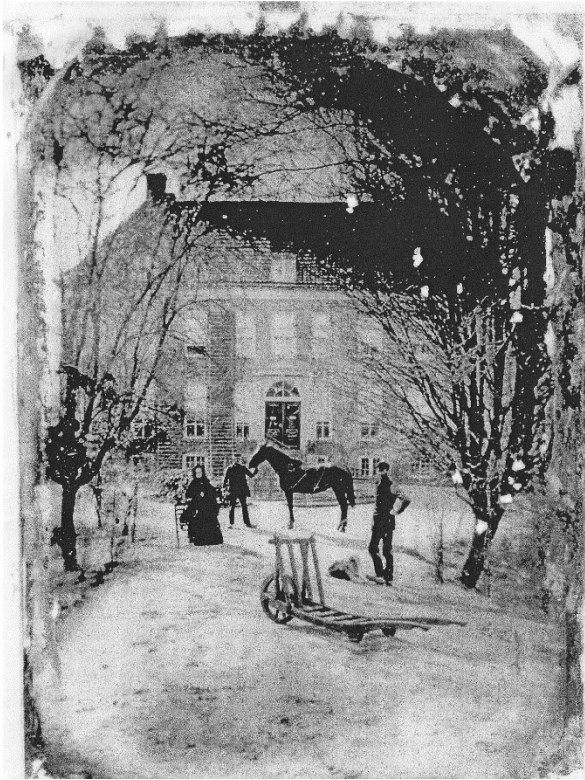
In 1770 betreft hij een huis in Zwolle aan de Bloemdalweg. Dit huis bestaat nog steeds. Aan de gevel is een bronzen plaquette bevestigd, in 1908 geschonken door Holland Society of New York uit dankbaarheid voor de steun van Johan Derk aan de Amerikaanse revolutie. Daarover later meer.

In de Provinciale Staten van Overijssel ontplooit Johan Derk zijn politieke talenten. Hij stelt publiek zaken aan de orde als de onwettige drostediensten en de noodzaak voor het versterken van de vloot. Hij gebruikt daarbij het middel van de publiciteit om de publieke opinie te mobiliseren en voor zijn zaak te winnen. Ook pleit hij aanhoudend voor erkenning van de Verenigde Staten van Amerika.

In 1778 wordt hij uit de Provinciale Staten gezet vanwege 'taxatoire en ongemesureerde expressiën en het publiceren en divulgeren deszelfs'. Door zijn optreden en politieke activiteiten heeft hij inmiddels nationale bekendheid en is hij een publiek figuur geworden. Hij is een geduchte tegenstander van Willem V en een van de voormannen van de Nederlandse revolutionairen, de Patriotten.

In 1780 overlijdt zijn vader en wordt hij eigenaar van het huis te Appeltern en de bijbehorende heerlijkheid. Hij trekt in het huis om het op orde te brengen en ook de verwaarloosde administratie van zijn vader te ordenen.

Huis Appeltern omstreeks 1860

Ook wordt hij eigenaar van de havezathe Hagen bij Doetinchen, het huidige kasteel De Kelder.

In 1781 schrijft hij samen met Francois van der Kemp en mogelijk ook Coert Beyma in zijn huis te Appeltern het Democratisch Manifest, een oproep aan het volk van Nederland. In de nacht van 25 op 26 september 1781, 200 jaar na het tekenen van de Acte van Verlatinghe, de stichting van de Republiek der Zeven Provinciën, wordt het pamflet in heel Nederland verspreid. Dit anonieme manifest slaat in als een bom en zet het invoeren van een democratie in Nederland op de maatschappelijke agenda. Dat leidt uiteindelijk tot de Patriotse opstand van 1887, en uiteindelijk in 1795 het stichten van de Bataafsche Republiek.

1782 is een belangrijk en succesvol jaar voor Johan Derk. De drostediensten in Overijssel worden afgeschaft. Onder druk van de steden wordt hij weer toegelaten tot de Provinciale Staten en de Staten Generaal besluiten de VS officieel te erkennen. Publicitair is hij buitengewoon actief en hij is betrokken bij het opzetten en leiden van patriottische schutterijen ter voorbereiding van een opstand. Ondertussen is hij druk met het beheer en onderhoud van zijn landgoederen te Appeltern en Doetinchem. Hij verkoopt hout, laat nieuwe bomen planten en maakt het huis te Appeltern geschikt voor bewoning door zijn gezin.

In 1784 besluit hij met zijn gezin van Zwolle naar Appeltern te verhuizen. Zo ver komt het echter niet. Hij wordt ziek en overlijdt na een kort ziekbed te Zwolle.

Na zijn begrafenis verhuist zijn weduwe Hillegonda met dochter Betje naar Appeltern. Hillegonda, die al langer ziek was, overlijdt in 1785. In datzelfde jaar trouwt Betje met Rudolf graaf van Rechteren. Zij krijgen vijf kinderen waarvan dochter Hillegonda de laatste bewoonster is van het Huis te Appeltern, alvorens dat gesloopt wordt in 1870. Betje overlijdt in 1839 en ligt begraven op het kerkhof bij de NH kerk te Appeltern.

7. Inspiratie

- Mogelijk speelde zijn grootvader van moederszijde, Dirk van Bassenn, in wiens huis te Tiel Johan Derk geboren en opgegroeid is, bij zijn vorming een belangrijke rol. Tot zijn verbanning was Van Bassenn burgemeester van Arnhem. Hij was een progressief bestuurder, behorend tot de 'Nieuwe Plooi', die voorstander was van invloed van burgers op het stadsbestuur. Een vroege proto-democraat.
- Johan Derk heeft in zijn leven zeven overstromingen in Maas en Waal meegemaakt (1741, 1757, 1760, 1775, 1776, 1781 en 1784) en van zeer nabij de noden en de armoede van de mensen beleefd. We weten dat hij zijn vader (toen Ambtsman en dijkgraaf) vergezelde op diens inspectietochten en bij de dijkbewaking bij hoog water.
- Zijn correspondentiepartners zoals John Adams, Benjamin Franklin, Richard Price (wiens pamflet waarin hij de Amerikaanse onafhankelijkheid verdedigde door Johan Derk naar het Nederlands vertaald is), e.a. hebben hem geholpen om zijn denkbeelden over democratie en een evenwicht van machten binnen een staat te ontwikkelen en uit te werken.
- De Amerikaanse revolutie was voor Johan Derk een belangrijke inspiratiebron. Het was de eerste democratische staat ter wereld en voor hem een voorbeeld voor de toekomstige staatsinrichting in Nederland.
- Zijn vrienden, Francois van der Kemp, Robert Jasper van der Capellen tot den Marsch, Pieter Vreede, Wybo Fijnje, Pieter Paulus en anderen hebben hem geholpen zijn ideeën te ontwikkelen en te publiceren.
- De Engelse publicist en provocateur John Wilkes inspireerde Johan Derk in zijn politieke werk. Net als Wilkes schuwde hij de provocatie niet en zocht hij steeds de publiciteit waarbij hij zichzelf, net als Wilkes, een slachtoffer rol aanmat.

8. Belang

8.1. De politicus

Geschiedenis wordt geschreven door overwinnaars, in ons geval de Oranjes. Johan Derk van der Capellen is dan ook vrijwel uit de geschiedenis geschrapt. Ten onrechte want we danken het moderne Nederland in niet geringe mate aan hem en ook nu nog kan hij vele politici ten voorbeeld zijn.

Algemeen werd en wordt Johan Derk gezien als een van de leiders van de beweging van de patriotten. Die positie dankt hij niet alleen aan zijn publieke optreden en zijn stellingname in woord en geschrift. Hij was vooral een belangrijk politiek denker, een politicus met een goed oog voor haalbaarheid en maakbaarheid en een goed strateeg en organisator.

8.2. De politiek denker

Met grote bezorgdheid zag Johan Derk de opeenhoping van de macht in handen van de Oranjes, in zijn tijd Stadhouder Willem V. Hij zag scherp dat de ontwikkeling van het land en de welvaart het best gediend is met een volk dat zelf over zijn toekomst kan beslissen, en uit zijn midden wijze bestuurders kiest die de landsregering vormen en de macht verdelen. Hij ontwikkelde zijn ideeën in samenspraak en correspondentie met belangrijke filosofen en revolutionairen uit die tijd, waaronder Benjamin Franklin en John Adams. Zo heeft hij geschriften van onder meer de Engelse politieke denkers Andrew Fletcher en Richard Price in het Nederlands vertaald.

8.3. De realist

Johan Derk was zich bewust van de noodzaak van een machtsevenwicht binnen de overheid van een land. Noch de adel, noch de burgerij, noch de aanvoerder van het leger, de Stadhouder, mocht de overhand krijgen. De geschiedenis geeft voorbeelden te over van de desastreuze gevolgen van te veel macht in de handen van de Oranjes als Stadhouders. Het Democratisch manifest staat daar vol mee. Ook van de nadelen van te veel macht in de handen van de adel is Johan Derk zich zeer bewust. Toch vreest hij ook voor te veel macht in de handen van de burgerij. Als realist streeft hij naar een regeringsvorm waarbij de macht zo verdeeld is dat de partijen elkaar in evenwicht houden.

8.4. De strateeg

Johan Derk van der Capellen heeft de regels van het politieke spel veranderd. Als een van de eerste was hij zich bewust van de macht van de publieke opinie en hoe de publieke opinie bespeeld kan worden via de media (ja, inderdaad een parallel met hedendaagse politici ligt voor de hand). Hij publiceert zijn redevoeringen, soms vooraf. Anders gezegd: hij probeerde de publieke opinie te gebruiken om de besluitvorming te beïnvloeden. Enfin, hoe dat werkt daar weet u alles van. Dat was overigens zeer ongebruikelijk in een tijd dat regenten uitsluitend in beslotenheid overlegden en beslisten. Zijn publicaties gaven hem grote publieke invloed en maakten hem tot een van de leiders van de patriotten. Hij maakte de inrichting van de samenleving en het staatsbestel voor het eerst tot onderwerp van een breed gevoerd maatschappelijk debat, dat uiteindelijk geleid heeft tot een opstand die resulteerde in onze huidige democratie.

8.5. De organisator

Daarnaast was hij een getalenteerd organisator. Teruggetrokken in zijn afgelegen huis te Appeltern schreef Johan Derk van der Capellen in de zomer van 1781 zijn Oproep aan het

Volk van Nederland. Vanuit Appeltern, een toen nauwelijks bereikbare negorij gelegen in een ontoegankelijk moeras, regelde hij het in het geheim drukken van het pamflet. Een prestatie op zich zelf. Daarenboven organiseerde hij met vrienden ook de verspreiding van het pamflet in één dag in heel Nederland. In de nacht van 26 september 1781 werden overal in Nederland op markten en pleinen, bij koffiehuisen en cafés pakketten drukwerk uit geblindeerde koetsen op straat gegooid. Een met zorg gekozen datum, 200 jaar na het tekenen van de Acte van Verlatinghe en de stichting van de Republiek der Zeven Provinciën. De roemruchte traditie waar Johan Derk bij aan wilde sluiten.

9. Betekenis

Het zaad van de democratie is gezaaid door Johan Derk van der Capellen. Het is opgekomen in de Bataafse republiek, maar bijna vernietigd in de restauratie van het koninkrijk. De democratie groeide op met de grondwet van Thorbecke en kwam tot wasdom in de rechtsstaat waarin we nu leven.

De invoering van democratie heeft ons niet alleen zeggenschap gegeven over de inrichting van onze samenleving, over onze wetgeving en over de manier waarop we bestuurd worden. De invoering van de democratie heeft ook de verhouding tussen de mensen onderling wezenlijk veranderd. Stand en status zijn geen barrière meer. Anders dan in de tijd van Johan Derk is het nu mogelijk met iedereen in onze samenleving, van hoog tot laag, van arm tot rijk, van ongeletterd tot hooggeleerd op voet van gelijkheid te communiceren. Daardoor is de uitwisseling van gedachten en ideeën enorm versneld. Die uitwisseling van ideeën heeft het proces van voortdurende innovatie en verbetering van onze technische mogelijkheden op gang gebracht. Mede daaruit is de ontwikkeling van onze welvaart voortgekomen. Die ontwikkeling begon met de patriotten en hun voorman Johan Derk Baron van der Capellen tot den Pol. Hij hoort daardoor thuis in de rij van onze grote staatslieden en in die rij heeft hij recht op een ereplaats.

10. Het vervolg; de Bataafsche republiek, en daarna

De dood van Johan Derk was niet het eind van het maatschappelijke debat over de bestuursvorm van Nederland. Willem V had zich veel vijanden gemaakt met zijn nepotistische politiek waarbij hij vrienden en bekenden op belangrijke bestuurlijke posities plaatste. De Hertog van Brunswijk, zijn belangrijkste adviseur daarbij was regelrecht gehaat. De Zeeoorlog met Engeland was uitgelopen op een grote nederlaag. Overal in Europa kamen democratiseringsbewegingen op culminerend in de Franse revolutie van 1789. In Nederland was er een felle polemiek tussen de patriotten en de Orangisten waarbij spotprenten een belangrijke rol speelden.

Spotprenten op de patriotten

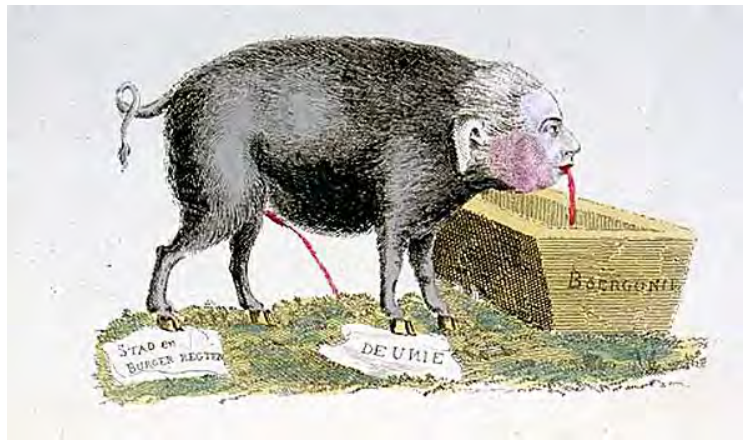
Dapperheid der Kezen (Patriotten)

Kezen dansende achter de duivel

Spotprenten op Willem V

Het zuipende en zeikende zwijn, Willem V

Willem V aan het werk

In 1787 kwamen de patriotten in opstand tegen de stadhouder en zijn consorten. In tal van plaatsen namen de patriotse schutterijen de macht in handen en werden de Orangisten afgezet. Willem V vluchtte met zijn vrouw en gezin naar Het Loo en daarna naar het Valkhof in Nijmegen. Willems vrouw, Wilhelmina van Pruisen greep in en riep haar broer, Frederik van Pruisen te hulp. Die stuurde een leger die de opstand in bloed smoorde. Veel patriotten doken onder en een aantal vluchtte naar Parijs waar zij twee jaar later de revolutie meemaakten.

In 1793 verklaarde Engeland aan Frankrijk de oorlog met als doel de Franse revolutie terug te draaien of tenminste in te dammen. Nederland was een bondgenoot van Frankrijk en raakte daardoor in de oorlog betrokken. De patriotten zagen hun kans schoon en trokken met steun van het Franse leger door de zuidelijke Nederlanden op naar Nederland.

In 1794 slaagden zij er onder aanvoering van generaal Pichegru in de Maas over te steken bij Appeltern Blauwe Sluis. In de 'slag bij Puiflijk' werden de geallieerde troepen verslagen, Pruisen en Engelsen die door de Orangisten waren ingehuurd. Zij sloegen op de vlucht naar Duitsland. Pichegru rukte op richting Amsterdam dat zich in 1795 bij de opstand aansloot. Willem V zag het niet meer zitten en vluchtte naar Engeland.

In 1795 werd de Staten Generaal overgenomen door de patriotten en werd de Bataafsche Republiek uitgeroepen met de afkondiging van 'De Rechten van de Mensch en den Burger' die hiervoor al afgebeeld werd. In deze verklaring zijn de grondrechten van iedere Nederlander voor het eerst vastgelegd.

In algemene verkiezingen werd een Algemene vergadering verkozen, die tot taak had een grondwet op te stellen. Die grondwet kwam uiteindelijk, na heel veel strubbelingen en een staatsgreep in 1798 tot stand: De Staatsregeling voor het Bataafsche Volk'. Daarmee was Nederland na de VS en Frankrijk het derde land met een democratische grondwet.

Er volgde een buitengewoon roerige tijd met meerdere buitenlandse invallen en een aantal staatsgrepen. Desondanks werd in die tijd het moderne Nederland tot stand gebracht met name dank zij de raadspensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck.

Rijkswaterstaat werd opgericht, omdat het onderhoud van de rivier- en zeedijken werd gezien als een nationale taak. De nationale bibliotheek werd opgericht (later gekaapt door de Oranjes en hernoemd tot Koninklijke Bibliotheek). De leerplicht werd ingevoerd en het Nederlands werd in de eerste spelling vastgelegd. De onderwijsinspectie zag toe op de kwaliteit van het onderwijs. Er kwam een ministerie van financiën en een belastingdienst waardoor de gehate belastingpachters uiteindelijk van het toneel verdwenen. Er kwam een gezondheidsinspectie en de feodale heerlijke rechten werden afgeschaft, kortom Nederland werd in sneltreinvaart gemoderniseerd.

De terugkomst van de Oranjes en de afschaffing van de grondwet betekende een grote terugslag, maar veel van de belangrijkste instituties als Rijkswaterstaat, de leerplicht en de onderwijsinspectie bleven bestaan.

11. Tenslotte

Ook mensen uit Maas en Waal hebben in die tijd bijgedragen aan de modernisering en democratisering van Nederland.

Willem Libotté uit Ewijk was lid van de eerste Nationale Vergadering, net als Godefridus Hellenberg uit Druten. Johannes Diederik van Leeuwen uit Tiel speelde een belangrijke rol. Hij was eertijds een vriend van Johan Derk, net als Pieter Paulus, de eerste voorzitter, die overigens aan zijn voorzitterschap bezweken is.

Libotté maakte ook deel uit van de constituerende vergadering waarin de eerste Nederlandse grondwet werd aangenomen, net als de vroegere vriend van Johan Derk, Pieter Vreede die daarbij een belangrijke rol speelde.

Wandeling:

In Appeltern is een Johan Derk wandeling uitgezet, vanaf het stoomgemaal De Tuut naar het borsteeld van Johan Derk in de vijver van de Heerlijkheid Appeltern. De wandeling is beschreven op de site van De Tuut. (www.de-tuut.nl)

Bijlage: Chronologie Johan Derk , Patriottentijd en de Bataafsche Republiek

Chronologie Johan Derk

- 1741 2 november geboren te Tiel
- 1752 Latijnsche school Den Bosch
- 1758 1763 - Studeren te Utrecht
- 1763 1766 –‘Wandelende jonker’
- 1766 trouwt met Hillegonda Anna Bentinck tot Wittenstein, inwonend bij zijn schoonmoeder
- 1767 Geboorte van dochter Anna Elisabeth (Betje)
- 1769 Geboorte en overlijden van zoon Willem Hendrik
- 1770 Koopt huis te Zwolle, Bloemendalstraat
- 1772 Admissie in de Staten van Overijssel
- 1778 Schorsing als Statenlid wegens ‘ongemesureerde expressiën en het doen drukken en divulgeren van deze’
- 1780 Erft het landgoed Appeltern na het overlijden van zijn vader
- 1781 Verspreiding van het Democratisch Manifest (Een oproep aan het volk van Nederland) op 26 september.
- 1784 Overlijden van Johan Derk, op 6 juni te Zwolle, tijdens het inpakken voor de verhuizing naar Appeltern,
- 1785 Overlijden Hillegonda Anna, de weduwe van Johan Derk
- 1788 Opblazen van het familiegraf te Gorssel door de Orangisten. (het stoffelijk overschot van Johan Derk is tijdig herbegraven op een andere plek omdat de plannen voor het opblazen van het familiegraf waren uitgelekt)

Chronologie patriottentijd en de Bataafsche Republiek

- 1787 **Opstand van de patriotten**, omwentelingen in Amsterdam en Rotterdam, Vlucht van stadhouder Willem V naar Het Loo en daarna naar Nijmegen (het Valkhof), Goejanverwellesluis e.a.
- 1787 13 september, **inval van het Pruisische leger** op verzoek van Wilhelmina van Pruisen de echtgenote van Willen V de stadhouder. Bloedige verovering van Amsterdam. Patriotten vluchten naar Frankrijk, velen worden gevangen gezet en enkele ter dood veroordeeld waaronder (bij verstek) de neef en vroegere boezemvriend van Johan Derk, Robert Jasper van der Capellen tot den Marsch.
- 1793 **Inval van Patriotten** in zuid Nederland, gesteund door het Franse leger onder leiding van generaal Pichegru.
- 1794 Slag bij Puiflijk, overwinning van de patriotten op de geallieerde legers van de Oranjes.
- 1795 **Opstand** van de patriotten in noord Nederland (Amsterdam sluit zich aan bij de revolutionaire patriotten)
- 1795 Vlucht stadhouder Willen V naar Engeland, uitroepen van de **Bataafsche Republiek**
- 1795 De Hollandse verklaring van de rechten van de mens en van de burger. De Staten generaal worden over genomen door de patriotten.
- 1796 1 maart, de rechtstreeks democratisch gekozen Nationale Vergadering begint met het maken van een ontwerp van grondwet.
- 1797 augustus, bij **volksreferendum** wordt het ontwerp van een grondwet (uitgaand van een federatie van provincies) verworpen met een meerderheid van 83 % bij een hoge opkomst.

- 1798 22 januari, **staatsgreep**, de federalisten worden door de unitariers (voorzitters van een eenheidsstaat) uit de Nationale vergadering verwijderd en een aantal van hen wordt gevangen gezet.
- 1798 april, het nieuwe ontwerp van een grondwet wordt door de vergadering aangenomen. De **eerste grondwet van Nederland** (de derde grondwet in de wereld), geheten de 'Staatsregeling voor het Bataafsche Volk'. Democratische rechten als vrijheid van mening en meningsuiting (en van geloof en dus afschaffing van de staatskerk), vrijheid van vergadering, vrijheid van drukpers, vrijheid van vestiging (de plek waar je wil wonen) en de vrijheid van immigratie (onder voorwaarde dat je wil bijdragen aan Nederland). Verder, afschaffing 'voor eeuwig' van alle Heerlijke rechten en diensten en opheffing van de Heerlijkheden, invoering van het algemeen kiesrecht (alleen voor mannen natuurlijk). Instelling van het 'Uitvoerend bewind'.
- 1798 juni, **staatsgreep** vervanging van het 'Uitvoerend bewind' door een minder radicaal bestuur. Start van de opbouw van de staatsinstellingen op basis van de nieuwe grondwet. Onder andere oprichting Rijkswaterstaat.
- 1799 Januari, **inval** in Noord Holland van Engelsen en Russen onder leiding van Willem Frederik (de latere koning Willem I), de zoon van Willem V de stadhouder. Afgetaaid in oktober omdat de verwachte volksoptocht er niet kwam.
- 1801 **Staatsgreep** met Franse steun door drie van de vijf leden van het Uitvoerend Bewind. Er komt een ontwerp **nieuwe grondwet** die met grote meerderheid bij referendum verworpen wordt. Lage opkomst (16 %), niet opgekomen stemmers worden achteraf geacht te hebben voorgestemd. Nieuwe grondwet wordt ingevoerd. Instelling van het twaalfkoppig 'Staatsbewind'.
- 1804 De Fransen (Napoleon) leggen een **nieuwe grondwet** op. De Bataafsche Republiek wordt het Bataafsche gemenebest, onderdeel van Frankrijk. Rutger Jan Schimmelpenninck wordt in 1805 door Napoleon benoemd tot Raadspensionaris; Invoering belastingsysteem, gezondheidsinspectie, leerplicht, schoolinspectie, enz. enz.
- 1806 Aantreden van Lodewijk Napoleon als de **eerste koning van Nederland**
- 1809 Britse **invasie** in Walcheren, afgeslagen door Franse en Nederlandse troepen.
- 1810 **Inlijving** van Nederland bij Frankrijk, Lodewijk Napoleon wordt door zijn broer tot aftreden gedwongen. Invoering Franse wetgeving.
- 1813 oktober vertrek Fransen uit Nederland na de nederlaag in de slag bij Leipzig. Instelling van een **voorlopig bewind** door Van Hogendorp, van der Duyn Maasdam en van Limburg Stirum. 30 november Willem Frederik komt te Scheveningen aan land. Willem belooft een nieuwe grondwet.
- 1815 Nederland wordt een **monarchie** onder Koning Willem I, **nieuwe grondwet** met alle macht bij de Koning, behoud van het merendeel van de staatsinstellingen van de Bataafsche Republiek. Invoering getrapt (census)kiesrecht en een districtenstelsel.

Chronologie verdere ontwikkeling van de democratie in Nederland

- 1840 Willem I treedt af ten gunste van zijn zoon Willem II
- 1848 grondwetsherziening door Thorbecke (gesteund door de negenmannen waaronder, tot zijn overlijden in 1845, graaf Jacob Hendrik van Rechten, kleinzoon van Johan Derk). Nederland wordt een parlementaire democratie met de vorst als constitutioneel staatshoofd zonder wetgevende of uitvoerende macht. Invoering rechtstreekse verkiezing volksvertegenwoordigers, behoud districtenstelsel.
- 1917 afschaffing censuskiesrecht voor mannen, invoering evenredige vertegenwoordiging (afschaffing districtenstelsel)
- 1919 invoering kiesrecht voor vrouwen; algemeen kiesrecht in Nederland.

Bronnen:

- De radicale republiek; Johan en Pieter La Court, dwarse denkers uit de gouden eeuw. Arthur Weststein
- De verlichting als kraamkamer. Jabik Veenbaas
- **Het verdorven genootschap, De vergeten radicalen van de verlichting. Philipp Blom**
- De tijd van pruiken en revoluties, Kleine geschiedenis van Nederland. Arie Wildschut
- Verhandeling over eene wel ingerigte Volksregeering. Mr. J.R. Schimmelpenninck
- Verhandeling over de vrage: In welken zin kunnen de menschen gezegd worden gelyk te zyn? En welke zyn de regten en pligten die daaruit voortvloeien? Pieter Paulus
- **Aan het volk van Nederland. Johan Derck van der Capellen**
- Brieven van en aan Johan Derck van der Capellen van de Poll. Mr. W.H. de Beaufort
- De wekker van de Nederlandse natie, Johan Derck van der Capellen, 1741 – 1784
- Schaduwbeeld of het geheim van Appeltern. Hella Haasse
- A marble revolutionary. Royal Netherlands Institute Rome
- Staatsregeling voor het Bataafsche Volk
- Het Bataafsche experiment, Politiek en cultuur rond 1800. Frans Grijzenhout e.a.
- Pioniers in schaduwbeeld, Het eerste parlement van Nederland 1796 – 1798. Joris Oddens
- De Nederlandse revolutie, Vrijheid, Volk en Vaderland 1783 – 1799
- Door gelijkheid gegrepen, Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795 – 1801. Mart Rutjes
- Een nieuwe staat, Het begin van het koninkrijk der Nederlanden. Ido de Haan e.a.
- Nederland en het poldermodel, Sociaal economische geschiedenis van Nederland. Maarten Prak e.a.
- President van Nederland, Rutger Jan Schimmelpenninck 1761 – 1825
- Het lege land. Auke van der Woud
- Een nieuwe wereld, Het ontstaan van het moderne Nederland. Auke van der Woud
- Verlichting nu!, een pleidooi voor rede, wetenschap, humanisme en vooruitgang. Steven Pinker
- Where good ideas come from. Steven Johnson